

Region, netværk og materiel kultur

Af Jette Linaa

Arkæologiens kilder er overleverede rester af en fysisk verden, og vi beskriver, grupperer, klassificerer og plottes ind på kort for at konstruere sociale dimensioner. At arbejde i geografiske rum er derfor arkæologisk barnelærdom, ikke alene inden for bebyggelsesarkæologien, men inden for alle grene af vores fag. Det gælder ikke mindst studiet af materiel kultur, hvor talrige forskere siden fagets spæde begyndelse har studeret fordelingen af materielle ressourcer i tid og rum. Det har beriget os med hundreder af udbredelseskort, hvor våben, dragtudstyr etc. er angivet som prikker på et Danmarkskort, og hvor områder med ensartede fund er blevet udnævnt til at være regioner. At det er en fornuftig måde at arbejde med materiel kultur på har nærmest haft status af et arkæologisk dogme. Men regionsbegrebet rejser næsten flere spørgsmål, end det besvarer, for hvad mener vi egentligt, når vi taler om regioner på baggrund af materiel kultur? Hvordan definerer vi regioner, lokalgrupper og det overregionale i en arkæologisk sammenhæng? Hvilke typer af genstande skal være sammenfaldende i hvor stort et område, for at vi kan tale om regioner? Har den geografiske opdeling, som vi så længe har været vant til at lægge ned over vores fundmateriale, overhovedet haft en relevans i det fortidige samfund – og er den relevant for nutiden? Er regionen aktuel i dag, hvor de store fortællinger er på retur?

Regionsbegrebet møder vi oftest i den ressourceøkonomisk baserede regions- eller bygdeopdeling, der har sin baggrund i historisk kartografi og er tæt knyttet til bebyggelsesarkæologien.¹ Bebyggelsesarkæologien har været drevet i en årrække, og de store forskningsprojekter i 1980'erne og 1990'erne har bragt mange vigtige erkendelse frem, også om spredning og udbredelse af materiel kultur.² Men materialiteten er i de seneste år kommet i stigende fokus, ikke alene inden for arkæologi, men også inden for en række andre studieområder fra antropologi til designvidenskab.³ Denne arkæologi beskæftiger sig med samspillet mellem mennesker og materiel kultur som nøgle til forståelse af, hvem vi er og hvorfor vi agerer i verden som vi gør. Her er ikke alene de materielle, men også de immaterielle ressourcer vigtige: de vaner, den tro og de forestillinger, der styrer møder mellem mennesker og omverden, samtidigt med at de selv er under konstant forandring.⁴ For meget er naturligvis ressourceøkonomisk funderet, bestemt af tilgængelighed og transportmuligheder, det er ganske selvfølgelig i et samfund uden teknologiske forudsætninger for storstilet landtransport. Men der er mange andre ting i verden, og hvordan disse ressourcer blev udvekslet, transformeret og appliceret er af grundlæggende betydning for vores forståelse af det fortidige samfund. Naturligvis finder vi ikke immaterielle ressourcer, men vi finder kulturelt ladede

produkter, der fortæller om udveksling af identiteter, indflydelser og forestillinger. Derfor er arkæologien et hybridfelt mellem materialitet og immaterialitet. Vi kan folde historien ud på mange skalaer i tid og rum, både i brede regionsstudier og i små, rige og nuancerede lokalstudier, og vi kan udforske forholdet mellem mennesker og materialitet. Her er nogle af de vigtige forskningsspørgsmål, hvordan de materielle levn er fordelt, hvordan vi slutter fra materielle levn til identitet, og hvordan materie og identitet er sammenvævet i tid og i rum. Men arkæologien er jo kun en metode og må naturligvis i samspil med discipliner som antropologi, kultur- og naturgeografi, historieforskning, sprogvidenskaber og naturvidenskaber, hvis der skal opnås et helhedsbillede af det fortidige samfund.

Det forskningsprojekt, jeg er i gang med i skrivende stund, skal give nogle af svarene. Det projekt, jeg tager udgangspunkt i, hedder *Coast, Culture and Identity*, og både for kyst, kultur og identitet har regionsbegrebet vist sig ikke at være uden problemer.⁵ I projektet beskæftiger jeg mig med historisk arkæologi, der her betegner perioden efter ca. 1000. Selvom den historiske tid begynder i Danmark på det tidspunkt, er de skriftlige kilder til Danmarks historie og samfundsforhold yderst sparsomme, og det er først i senmiddelalderen, at de skriftlige kilder flyder friere. Hovedparten drejer sig om økonomiske, administrative eller juridiske forhold, og der er derfor umådeligt mange aspekter af samfundslivet, der kun kan belyses ved hjælp af andre kildegrupper, som arkæologien, naturvidenskaben etc. Min undersøgelse slutter ved enevældens indførelse 1660, men det er klart at historien trækker lange tråde både fremad og bagud, og at mange processer og mekanismer flyder frit hen over de tidsmæssige afgrænsninger.

Hvad er en region?

Regioner kan defineres på mange måder, men her bruger jeg ordet region om et sammenhængende landområde med særtræk, der afgrænser det fra andre områder. *Administrative regioner* er, som navnet siger, et område med fælles administration, for eksempel et len, et stift eller et amt. Det samme geografiske område indgår for det meste i flere administrative regioner på samme tid. *Funktionelle eller ressourceøkonomisk betingede regioner* vil typisk være områder med samme basale produktion og produktionsforhold, der for det meste vil være betinget af naturmæssige forhold, mens *identitetsregioner*, som navnet siger, er områder med fælles identitet mellem beboerne, historisk og/eller kulturelt.

Den administrative region

Danmarks administrative regioner kender vi gennem statsmagtens arkiver og regnskaber, der er bevaret helt eller delvist fra 1500-tallet og frem.⁶ Her følger vi statsadministrationens forvaltningsenheder, lenene, hvor kongens lensmænd havde ansvar for forvaltning af militær, skatteopkrævning og forvaltning af kronens gods.

Den ressourceøkonomiske region

Den ressourceøkonomiske region baserer sig på en udnyttelse af landskabets og naturens ressourcer. Udgangspunktet er hér Porsmose & Grau Møllers kulturhistoriske bygdeinddeling af landet (se artikel af P. Dam i denne bog, fig. 6, side 40).⁷ Baggrunden er naturligvis, at Danmark er sammensat af områder med forskellige naturressourcer. Lynghede, skov, ager og enge giver hver for sig vidt forskellige eksistens- og produktionsmuligheder i forskellige områder af Danmark. Agerbygden dominerede på det flade morænelandskab på Sjælland, Lolland-Falster,

Fyn, Østjylland og Thy og Thyholm, mens det magre hedelandskab strakte sig i det vestlige Jylland. Skoven dominerede Nord- og Midtsjælland, dele af Fyn og Østjylland. De mennesker, der boede i de forskellige naturområder, var naturligvis nødt til at tilpasse deres produktion efter naturgrundlagets muligheder. Produktionsmæssigt karakteriseres agerbygden da også ved kornproduktion, mens skovbygden karakteriseres ved en mere blandet ernæring med hovedvægten på skovens produkter, kvæghold og svin. Hedebygden er det magre land, hvor man historisk har betjent sig af en række binæringer, hvoraf uldtøj og jydepotter nok er de mest kendte. Ved kysten har man levet af fiskeri, søfart og fårehold. Begrebet kystbygd eller kystregion er ikke ganske enkelt at definere som geografisk enhed, det meste af Danmark har mindre end 50 km til havet og dets ressourcer. Kystregionen er særlig interessant, fordi vandvejenes kontakter og den store mobilitet blandt søfolk og fiskere, sammen med de mange binæringer i kystlandskabet, har medført en identitetsdannelse, der afviger fra det omgivende bondeland. Centralt for interaktionen mellem regionerne er, at kun bønderne på agerlandet var stort set selvforsynende. Skovbønder og kystfolk havde behov for korn, og det tvang dem til at rejse til andre egne for at afsætte deres varer og anskaffe hvad de manglede. Her behøvede agerlandets bønder ikke at rejse. De havde, hvad de skulle bruge, og det de manglede skulle andre nok komme til dem med. Selv om det ressourceøkonomiske grundlag stod centralt for regionen, er der dog i et land som Danmark og i en kompleks samfundsmæssig periode som den middelalderlige en række udefrakommende forhold, der havde betydning for denne inddeling og hvordan man levede i de enkelte områder; afgiftsniveau og skattetryk,

tilknytning til godsstruktur og godsejere, nærheden til købstæder etc.⁸

Identitetsregionen

Identitetsregionen er den, jeg hovedsageligt beskæftiger mig med. Denne region defineres som et geografisk område domineret af en fælles kulturel identitet; en følelse af fællesskab, måder at leve på og binding til landet blandt befolkningen. Identitetsregionen optræder ind i mellem i etnologien under betegnelsen regionalt kulturområde.⁹ Identitetsregionerne knytter sig til sociale aktivitetsfelter, der er i stadig forandring i takt med udviklinger i handel og udveksling, transport og samfærdsel, ligesom enkeltstående begivenheder, som krige, epidemier eller misvækst, også har stor betydning.¹⁰ Både den administrative og den ressourceøkonomiske region spiller ind på identitetsregionens dannelse og funktion, navnlig i forhold til mobilitet. Møder på det lokale ting er én af de faktorer, der har indflydelse på identitetsregionen, og det samme har økonomiske forhold, der vedrører transport. Tesen er, at kombinationsnæringer af enhver slags vil tvinge beboerne til mobilitet, og dermed give dem mulighed for kulturelle møder, der påvirker deres identitet. Her falder tanken især på den historisk kendte, årlige vandring fra indland til kysten i fiskerisæsonen i Jylland. De årlige vandringer fra skovområder til sletteområder og købstæder med skovens produkter spiller også ind her.¹¹ Tilsvarende vil et selvforsynende agerbrug betyde mindre mobilitet og dermed færre eller langsommere forandringer i kulturel identitet. Men det er også vigtigt at huske på her, at de selvforsynende landbrug ikke lå isoleret, men derimod samlet i større eller mindre landsbyer med tæt kontakt med nabolandsbyerne, ligesom en del husmandssønner og -døtre rejste fra land til by – og tilbage igen, i løbet af deres arbejdsliv.¹²

Det selvforsynende agerbrug kan derfor være præget af noget tættere kulturel kontakt med omverdenen, end man umiddelbart skulle tro.

Administrative og ressourceøkonomiske regioner afgrænses gennem kombinationer af historiske, arkæologisk/naturvidenskabelige og sprogvidenskabelige kilder. Men identitetsregionens afgrænsning både i historiske og forhistoriske studier er mere usikker. Det er først gennem etnologiske og antropologiske studier fra nyeste tid, at det er muligt at spørge informanter om, hvilken identitetsregion de tilhører, hvis de da synes, de hører til i én. For ældre tider er vi henvist til at studere arkæologiske og historiske vidnesbyrd for at kunne definere regionerne og fastlægge deres grænser. Men resultater afhænger i høj grad af betragterens syn på, hvad der konstituerer en identitetsregion. Vi søger for det meste efter identitetsmarkerende genstande og træk, typisk dragtudstyr, keramik og byggeskik. Her skal der kombinationer af flere træk til for at konstituere en region. Det er derfor, at arkæologer bør behandle flere kildegrupper og flere genstandstyper i undersøgelserne.

Regionen i forandring

En region er altså et sammenhængende geografisk område med administrative, ressourceøkonomiske eller identitetsmæssige særtræk. Den mest stabile region er den ressourceøkonomiske, bundet som den er til en bestemt naturgiven produktionsform i et landbrugssamfund, men alle regioner kan være omskiftelige og foranderlige, dannes og opløses over tid. Ændringer i statsmagtens organisering medfører omlægninger i de administrative regioner. Ændringer i de naturgivne betingelser vil selvfølgelig kunne medføre ændringer i den funktionelle region. For eksempel vil sandflugt, skovrydning eller tilgroning

medføre nye produktionsmæssige betingelser, der igen kan medføre ændringer i regionens grænser eller medføre dannelse af nye regioner. Det er evident, at Danmark kan opdeles i administrative og i ressourceøkonomisk baserede regioner. Og naturligvis kan dele af det arkæologiske materiales spredning relateres til disse regioner; til afgrænsede geografiske områder. I et tidligere arbejde har jeg påvist regionalitet i det keramiske materiale i høj- og senmiddelalder.¹³ I denne periode er det meget tydeligt, at dele af keramikken var regional. Specielt kogepotternes former falder i fire markante regioner i Jylland; Sønderjylland, Nørrejylland, Vendsyssel og Østjylland. (fig. 1) Disse regioner er geografisk sammenfaldende med den etnologisk kendte jydepotteproduktion fra 17- og 1800-tallet, og keramikken inden for de enkelte regioner har da også et stort formfællesskab med denne. Jeg tolker, at der var tale om en meget stabil produktion gennem mindst 300 år i stabile, formodentligt geografisk betingede regioner. Men denne regionalitet begrænser sig ikke til arkæologien, men findes også i etnologien. Grænsen mellem den sydlige og den nordlige region går ved Skjern Å, og netop Skjern Å danner også skel mellem etnologisk kendte regionale træk. Således havde bondekonerne nord og syd for åen forskellig hovedbeklædning.¹⁴ Skjern Å fungerede også som administrativ grænse, nemlig mellem Vardesyssel og Hardsyssel. Begge forhold havde utvivlsomt sin baggrund i, at åen og Ådalen var en trafikal hindring og dermed et naturligt, markant skel i landskabet. Det er absolut tænkeligt, at fremtidens forskning vil afsløre endnu flere traditioner og kulturtræk, der respekterer samme grænser. For naturligvis er der grænser i tingenes fordeling, der følger de naturbetingede skel mellem geografiske områder. Og naturligvis er der forskel i byggeskik og

Fig. 1. Oversigt over lokalgrupper i jydepottegods. Efter Linnaa 2006.

landbrugsteknik, der også er afhængige af de naturgivne forskelle. Så tilsyneladende var regionaliteten en oplevet realitet, og identitetsregionen sammenfaldende med den administrative og til en vis grad med den geografiske og ressourceøkonomiske region. Men alligevel er billedet mere kompliceret end som så. Ser vi på den ressourceøkonomiske inddeling af landskabet, ses intet skel mellem produktionen syd og nord for Skjern Å. Der var samme bebyggelsesstruktur med samme antal gårde pr. arealenhed, samme sognestørrelse etc. Kulturskellet synes altså

ikke at være grundet i bebyggelsesstruktur eller produktion. Derfor var kulturskellet ved åen snarere betinget af transportmæssige forhold – og muligvis af administrative end af produktionsmæssige forhold. Beboerne havde altså haft en til dels forskellig kultur, eller indgik i forskellige identitetsregioner, selv om deres produktionsforhold var de samme.

Region eller netværk?

Der er ganske mange træk i materialerne, der modsigger ideen om en fælles kultur i en region. Alle havde et tilhør i en administrativ region, hvor tilhørsforholdet defineres ved hjemmets geografiske placering. Men selvfølgelig var det også muligt at indgå i en sammenhæng, der lå ud over det geografiske nærområde. Præster og købmænd var typiske eksempler på personer, der både økonomisk og/eller identitetsmæssigt adskilte sig fra det omgivende geografiske område, og i stedet havde et større fællesskab med præster eller købmænd i andre geografiske områder end med deres naboer. Denne sammenhæng betegnes bedst som et netværk. Et netværk defineres her som en forbindelse af enheder i et samlet system uden geografisk binding.¹⁵ Det gør netværket til et kommunikationssystem, hvor viden, information og ressourcer flyder frit igennem. Der åbnes derfor for, at netværket og netværksdeltagerne kan fungere som spredningskanaler for identiteter og teknologier. I et samfund med besværlig kommunikation og langsom, svær transport vil den direkte kontakt mellem mennesker i det nærmeste område have stor betydning. Men tekniske forbedringer i transportforhold og kommunikation vil betyde, at netværket vokser i betydning, mens regionen bliver mindre vigtig. Derfor må vi også forvente, at netværket får stadig større betydning som forklaringsmodel over for regionen i

løbet af middelalderen. Det er klart, at netværksdeltagerne i høj grad var de personer, der havde forbindelser og muligheder, dvs. adel, gejstlighed, specialiserede håndværkere og i nogen grad købmændene. Via netværket kan disse folk have opnået en identitet, der adskilte sig fra den regionale identitet i deres geografiske område, og det vil give nogle tryk- og modtryksprocesser, der kan studeres i et arkæologisk, historisk og sprogvidenskabeligt materiale. Slutbilledet bliver et samfund af aktører i et pulserende, komplekst system i stadig forandring. Det skal jeg i det følgende give eksempler på fra mit nyeste forskningsprojekt, *Coast, Culture & Identity*.¹⁶ Projektet fokuserer på identitetsdannelse på alle samfundsniveauer ud fra materiel kultur. Resultaterne, der fremlægges her, er således foreløbige og vil blive publiceret andetsteds. Projektet baserer sig på et sammenlignende studie af to geografiske områder; Nordsjælland og Sønderjylland. Sønderjylland dækker området fra grænsen til Kongeåen. Her er både marsk og mager sandjord i Vest og fed moræne mod Øst. Nordsjælland dækker den nordøstlige del af Sjælland mellem Roskilde Fjord og Øresund. Dette område har forskellige naturmæssige forudsætninger. Den vestlige del af området består af fed og frugtbar moræne, mens den østlige del er et sandet bakkeland, der endnu har udbredt skovdække. Dataindsamlingen består i at registrere spor efter produktion og konsumtion fra alle arkæologiske fund fra perioden ca. 1000-1700 i området. Det drejer sig for eksempel om værktøj, fiskekroge, netsynk, keramik, dragtudstyr, smykker, religiøse objekter, heste- og rideudstyr og våben. Jeg indsamler fra alle arkæologiske fund i området for at være i stand til at se både geografiske og kronologiske forandringer. De bebyggelser, der ligger til grund, består både af små og store gårdsbebyggelser, her-

regårde, voldsteder, klostre, fiskerlejer og købstæder. Det rige skriftlige kildemateriale omkring forbrug, tilførsel, import og eksport, der knytter sig til samme problemstillinger, bliver også bearbejdet som en del af projektet.¹⁷ Der knytter sig naturligvis vigtige kildekritiske spørgsmål til denne type af sammenlignende undersøgelser, men de vil blive behandlet i en anden sammenhæng.¹⁸ I denne sammenhæng vil jeg tage udgangspunkt i keramikken, som jeg vælger, fordi den er et meget velegnet medie til at studere kulturtræk, skrøbelig som den er, og meget almindelig i alle samfundslag.¹⁹ Til dette brug har jeg analyseret keramikken fra fire forskellige fund.

Voldstedet Græsegård nordøst for Frederikssund er udgravet i flere omgange af Nationalmuseet og Nordsjællands Folkemuseum.²⁰ Græsegård ligger på frugtbar agerjord nær Roskilde Fjord. Gården, der i 1349 tilhørte adelsmanden Jens Ovesen Neb, blev nedrevet i 1503. På voldstedet er der fundet rester af et tårn og en kælder i munkesten, og en del metalsager som klædeplomber, armbrøstbolte, bogspænder, dele af malmgryder m.m., og en hel del keramik fra

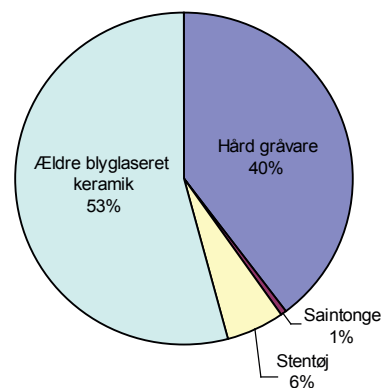

Fig. 2. Sammensætning af keramik på voldstedet Græsegård. N=197.

højmiddelalderen. Keramikken er sammensat af nogenlunde lige dele glaserede kander og grå kogepotter, samt en hel del kander af udenlandsk oprindelse. Her er ølkander af stentøj fra Rhinegnene og Polen samt to vinkander, den ene fra Bordeaux og den anden fra Belgien. (fig. 2)

Gården ved Måløv Kirke er udgravet i 2007.²¹ I den komplekse gårds højmiddelalderlige fase er der fundet rester af flere velbevarede bygninger, sammen med et rigt fundmateriale. Her er bl.a. hestesko, beslag, værktøj, søm og klinknagler og en hel del højmiddelalderlig keramik. Godt halvdelen af fundene er kogepotter i hård gråvare, mens resten er fra glaserede kander og uglaserede, røde potter. Der ser ikke ud til at være importeret stykker blandt den keramik, jeg foreløbigt har bearbejdet fra fundstedet. (fig. 3)

Gårdskomplekset Klemmenstrup sydvest for Køge er udgravet i 1987 af Køge Museum.²² Her afdækkede museet tomten af et gårdskompleks med adskillige bygninger omkring en gårdsplads; stuehus, stald, smedje, lade og staklader, alt omgivet af et system af grøfter. Ved udgravningen er der fundet et righoldigt genstandsmateriale med bryner og kværnsten, beslag, hestesko og meget mere. Til gårdens højmiddelalderlige faser hører en del skår af glaserede kander og en mindre del grå kogepotter. Heller ikke her ser der ud til at være importerede stykker blandt den foreløbigt bearbejdede keramik. (fig. 4)

Danmarks største og mest betydningsfulde klosteranlæg, Esrum Kloster, er undersøgt i mange omgange.²³ Klosteret, der blev grundlagt som cistercienserkloster i 1151, er delvist nedrevet, med én bevaret fløj, der er et besøg værd. Det meget store og rige fundmateriale fra undersøgelserne i Esrum kan bestemt bære en publikation i sig selv og skal kun berøres overfladisk i denne sammenhæng, men selv et

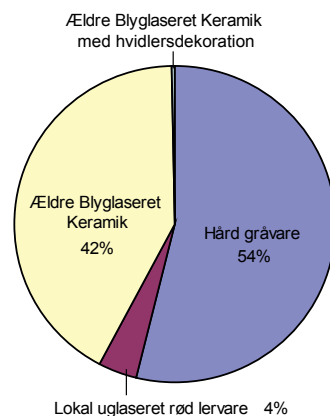

Fig. 3. Sammensætning af keramik på gården i Måløv. N=332.

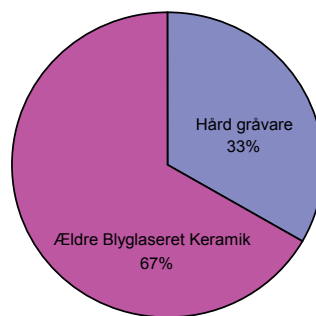

Fig. 4. Sammensætning af keramik på gården i Klemmenstrup. N=388.

flygtigt gennemsyn af fundene afslører et overvældende genstandsmateriale med ganske usædvanlige fund, bl.a. falder en del importeret keramik i øjnene, heriblandt en del rhinsk stentøj.

Den foreløbige fundbearbejdning dækker kun udvalgte lokaliteter af det samlede materiale, men alligevel er det på sin plads at summere nogle træk, der kan have betydning for opfattelsen af regionalitet. Hvis nu Nordsjælland var én samlet identitetsregion,

må vi forvente, at fundsammensætningen var den samme overalt. Men det er den naturligvis ikke. Der er bestemt fællesgods i området. Alle de højmiddelalderlige bebyggelser har således brugt glaserede kander, ligesom gråbrændte kogepotter også er ganske almindelige. Disse former er nu ikke alene typisk for Nordsjælland, men findes i stort set hele det øvrige middelalderlige Danmark. Til gengæld er der noget specielt nordsjællandsk over sammensætningen. I et jysk fund ville der aldrig forekomme så mange glaserede kander i forhold til kogepotter i landbebyggelsen; her ligger forholdet gerne omkring 1:10. Men der er en række importerede keramiktyper, der viser en meget forskellig fordeling inden for det nordsjællandske område. De mest interessante er rhinske og polske stentøjskander. (fig. 5 og 6) Begge typer blev eksporteret af den tyske Hansa fra hhv. rhinområdet og fra området omkring Gdansk i det nuværende Polen. Selvfølgelig var stentøjet langt fra den østlige Hansas vigtigste vare; det var tømmer og korn, men ikke desto mindre blev kanderne altså taget med, sikkert som en del af en returfragt. Dette stentøj er ret almindeligt i arkæologiske fund på begge sider af Øresund, men det er absolut ikke i alle bebyggelser, at det forekommer. Kanderne er meget almindelige blandt fundene fra det internationale sildemarked i Dragør, der fungerede som et stort importsted.²⁴ Man finder dem også på klostre og voldsteder i indlandet, både i dette område og i resten af landet.²⁵ Men kanderne er meget ualmindelige blandt fundene fra de middelalderlige gårde i samme område.

Det virker ganske ligetil at tolke dette fundbillede som spor af en regional kulturel identitet præget af ens kogegrej og ens spisevaner. Stentøjet kan så tolkes som spor af en netværksbaseret afvigende kulturel identitet, der relaterer sig til hanseatiske traditioner. For der

er ingen grund til at tvivle på, at disse stentøjskander spillede en stor rolle i de hanseatiske gastronomiske traditioner. Kanderne blev anvendt til vin og øl, og hanseatisk øl var da også vidtberømt i datiden. Der er al mulig grund til at mene, at kanderne spillede akkurat den samme rolle i Danmark og indgik i de samme traditioner omkring indtag af vin og øl. Det er på den baggrund ganske logisk, at det især findes på klostre og herregårde i indlandet; steder med muligheder for internationale kontakter. Den danske adel på borgene har altså delt drikkekultur med deres tyske modparter, og adelens sønner og døtre tog deres tillærte drikkevaner med, når de gik i kloster. Det er muligt, at der er sket en kulturel overførsel mellem danskere og tyskere, men snarere er der tale om at adelens hanseatisk prægede vaner stammer fra en meget gammel tradition for netværk knyttet til forretnings- og slægtsskabsforbindelser. Dermed er spredningen ikke så meget et spørgsmål om national identitet, som et spørgsmål om netværk, der omfattede hvad vi i dag vil kalde dansk og tysk adel som jævnbyrdige parter.

Tilsyneladende tegner fundene et ganske enkelt billede af en regional landbokultur, der eksisterer samtidigt med at klostre og herregårde har deltaget i et internationalt orienteret netværk. At landboudstyret også findes på voldsteder og klostre demonstrerer, at disse naturligvis har haft en interaktion med det omgivende samfund. De var jo godsbesiddere og økonomiske aktører i lokalområdet i stor stil og slet ikke isolerede. Desuden var voldstederne og herregårdene beboet af vagter, soldater, kokke, tjenere, landarbejdere etc., der også skulle have mad og drikke, og det kan vi naturligvis også se i fundmaterialet. Forholdet fremgår ganske klart af Bjørn Poulsens fremlæggelser af regnskaber fra Ribebispens gård Brink i Ballum, der er bevaret 1388-9.²⁶ Brink er udgravet, og det interessante fund-

Fig. 5. Rhinsk stentøjskande fra sidste del af 1300-tallet. Foto: Moesgaard Foto/Medielab.

Fig. 6. Tysk/polsk stentøjskande fra sidste del af 1300-tallet. Foto: Moesgaard Foto/Medielab.

materiale herfra indgår i mit projekts gennemgang af den vestlige region, og skal fremlægges ved en senere lejlighed. Men det er relevant, at der er lige så meget stentøj på Brink som på de nordsjællandske voldsteder og herregårde. På Brink er typesammensætningen dog noget anderledes, blandt andet med et større indslag af hollandsk keramik, hvilket er ganske forventeligt, beliggenheden taget i betragtning.²⁷

De nordsjællandske bønder var tilsyneladende ikke en del af det hanseatiske netværk. De drak sjældent vin og hanseatisk øl, og de deltog tilsyneladende ikke i den hanseatisk prægede kultur i højmiddelalderen. Der

var altså tydelige kulturelle forskelle mellem bønder og herremænd. Men der var også mange ligheder, for adel og bønder var vel forskellige, men var dog rundet af det samme land og havde fælles traditioner. Klostre og voldsteder har ikke ligget som kulturelle øer i landbokulturens hav, men har alligevel haft et vist kulturelt særpræg formidlet direkte eller indirekte gennem deres nationale og internationale netværk. Men der er ingen grund til at opfatte dette billede af de højmiddelalderlige forhold som statisk, for skriftligt kildemateriale har på overbevisende måde vist, at senmiddelalderens bønder ivrigt deltog i et statusgivende forbrug, især cen-

treret omkring hollandsk klæde.²⁸ Og hyppige fund af klædeplomber i senmiddelalderens gårde viser da også, at dette har været en realitet. Så vi må altså forvente et komplekst billede af kulturelle netværk og regioner i stadig forandring igennem hele middelalderen.

Men der er et eksempel på en bondegård på Amager, der viser klar prægning af både lokal og international kultur.²⁹ På gården er der fundet det sædvanlige udstyr af højmiddelalderlige pottes og kander, men der er også fundet de stentøjskander fra Rhinlandet og Polen, der ellers ser ud til at være forbeholdt adel og gejstlighed. (fig. 7) Blandt fundmaterialet var også dekoreret rideudstyr og kostbart dragtudstyr, foruden en hel del landbrugsrelaterede genstande. Umiddelbart kan man forestille sig, at gården har været en adelig sædegård. Men det er der ikke noget, der tyder på i de skriftlige kilder. Gården må i stedet betragtes som en hybrid mellem regional landbokultur og hanseatisk kultur, dybt præget af den intensive kontakt, som korte afstande til både København og Dragør har muliggjort. Beboerne har tilsyneladende været urbant og hanseatisk prægede bønder, og har levet som sådan. Hovedparten af deres ernæring har de, ifølge det skriftlige materiale, hentet ved at levere landbrugsprodukter og grønsager til Københavns Slot, og det kan naturligvis også have præget livsførelsen på gården.

Så hvad ved vi om regioner? Mit projekts foreløbige resultater tyder på, at netværk forbundet med erhverv og social status betød mindst lige så meget for levemåde og kulturen i højmiddelalderen som en eventuel regional identitet. Adelige ser således ud til at have en hel del mere til fælles indbyrdes, socialt og identitetsmæssigt, selvom de boede i forskellige naturområder, end de havde til fælles med deres bønder i omegnen. Ét af de træk, der endnu mangler at blive undersøgt i projektet, er forholdet mellem land og by. Det er bestemt

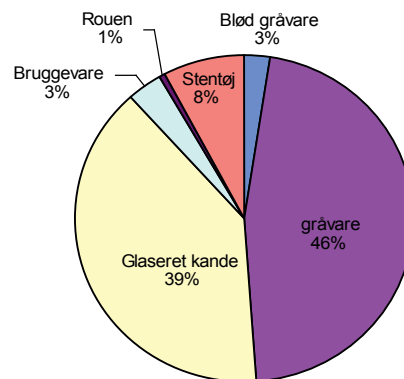

Fig. 7. Sammensætning af keramik fra gården i Tårnby. N=919.

muligt, at det vil vise sig meningsfuldt at se materialet i lyset af en urban-pagan identitet, hvor det urbane så repræsenterer borgere, købmænd, præster og til en vis grad adelen, mens det pagane repræsenteres af kulturen blandt bønder og småkårsfolk i by og på land.³⁰ Der mangler også at blive foretaget en endelig sammenligning mellem de to regioner Nordsjælland og Sønderjylland. Her forventer jeg, at bøndernes meget forskellige grad af afhængighed af godsejere, og meget forskellige grader af specialisering, mobilitet og involvering i andet næringsliv, vil give sig udslag i fundmaterialet.³¹ Her forventer jeg en mindre land-by forskel mellem bønder og købstad, og en højere grad af netværksdeltagelse blandt de vestjyske bønder end blandt de sjællandske. I fede landbrugsområder med stærk godsstruktur må vi forvente en bofast befolkning, knyttet til det umiddelbart omgivende landskab og uden særligt incitament for forandring eller netværksdeltagelse. I andre områder med større ressourcepres eller svagere godsstruktur må vi forvente en større mobilitet, og dermed en større netværksdeltagelse og forandringsvillighed, når alternative leveveje skal finde og alternative ressourcer

afsættes. De næste par års arbejde i projektet vil vise, hvilken relevans dette har for identiteten.

Afslutning

De foreløbige undersøgelser i mit projekt stiller spørgsmålstegn ved regionalitetsbegrebets grundlæggende relevans for studiet af materiel kultur. Naturligvis er der forskelle i det arkæologiske materiale, der kan relateres til regioner; naturligvis er der grænser i tingenes fordeling, der følger de naturbetingede skel, og det ville da også være mærkeligt andet. De naturbetingede skel; åer, søer, moser og skove, har selvfølgelig haft stor betydning for, hvordan det var muligt at færdes i landskabet, hvor meget kontakt, man kunne holde med hinanden, og det kan selvfølgelig ses i fundene. For det geografiske landskab kan opdeles i regioner med ensartede produktionsforhold og naturgivne ressourcer, og det er baggrunden for, at bebyggelsen ligger som den gør, og for at megen af færdslen har ført ad de veje, den har. Vi har da også påvist spor efter regionale træk inden for keramik og brugsgenstande, arkitektur og byggeskik i større eller mindre områder. Men det er ikke ensbetydende med at der i historisk tid har eksisteret faste identitetsregioner. Selve ideen om en identitet i et geografisk område matcher kun dårligt det meget komplekse middelalderlige samfund. Desuden kommer identiteten særligt til udtryk i grænseområder, i sammenstød og i brudflader, i mødet med det andet og det anderledes, så vi skal næppe lede efter ligheder inden for områder, men snarere efter brudflader. Grænseområder er særligt i fokus i disse år. Det gælder grænseområderne mellem landskab, havskab og bylandskab, det gælder områderne inden i byen og det gælder grænseområder mellem samfundsgrupper på landet og i byen. Vi interesserer os nu for konflikter, normbrud og sammenstød, der

netop kommer til udtryk i grænseområderne, for det individuelle, for netværk og kontaktnet, for kulturelle påvirkninger og for globaliseringstendenser. Og vi er opmærksomme på, at fordi ét bestemt træk har en bestemt udbredelse, kan andre træk have en helt anden. Bredspektrede undersøgelser af fundmateriale over større områder giver muligheder for studier af identitetsudviklinger i regionalt perspektiv. Men opgaven er snarere at etablere et indtryk af områdets generelle materielle kultur, samt at identificere nye eller fremmede genstande eller træk, for de vil typisk være udtryk for netværk, grænseområder og sammenstød. Og her skal arkæologi, historie og sprogvidenskab så vidt muligt anvendes tværfagligt, ligesom det er en selvfølge, at undersøgelserne skal basere sig på et så bredt arkæologisk kildegrundlag som muligt. For der må stilles basale kvantitative krav til det materiale, vi vælger at gå ud fra ud fra, både i forhold til mængder og undersøgelsernes antal og kvalitet. Tre bæltepænder i Østjylland konstituerer ikke en region.

Men hvad konstituerer så en region? Som denne bog viser, er der mange definitioner, alt efter hvad vi vil med regionen. Sprogvidenskaben hælder mod at betragte Danmark som én stor region. Geologer og geografer ser Danmark som sammensat af en række små regioner i landskabet, og for de fleste materielt orienterede arkæologer er regionen et område med ensartet materiel kultur. Spørgsmålet er så, om den arkæologiske region har eksisteret. I forhold til administration og grundlæggende produktionsforhold, spredning af bebyggelse i det geografiske rum, basale transportforhold og andre grundlæggende naturbetingede aktiviteter, ser det ud som om den ressourceøkonomisk baserede region stadig giver mening som forklaringsmodel. Men regionen har vigende betydning inden for identitetsstudier knyttet til det materielle, til gen-

stande og agenter, der ikke sådan lader sig afgrænse i tid og rum. Det øgede fokus på netværkets betydning som analytisk model giver mulighed for at se på de mobile dele af samfundet, på innovatører, aktører og tingenes agens; på hvordan ting, ideer, og forestillinger flyder frit gennem netværk uden defineret centrum. Det sætter i høj grad fokus på adel, købmænd og gejstlighed samt mere mobile samfundsgrupper. De grupper lader til at have besiddet identiteter, der ikke let lader sig indpasse i en geografisk region. Snarere har de i bedste fald fungeret som innovatører og drivende kræfter overfor den omgivende identitetsregion.

Aktør-Netværksteorien blev udviklet i 1980-erne af sociologerne Michel Callon, Bruno Latour og John Law, oprindeligt som en metode til at forstå innovationsprocesser i teknologien.³² Teorien er vidtforgrenet og anvendes i mange sammenhænge, men i denne er dens vigtigste pointe, at den behandler relationer, der er på én gang materielle og begrebsmæssige, og ser de netværk, der skabes af relationerne som helt grundlæggende og som centrale for vidensoverførsler. Det gør den ved at lægge vægt på et konkret dialektisk forhold mellem objekt og bruger, ting og menneske. Aktør-netværksteorien har én af sine forcer ved tilbyde et alternativ til et meget lineært, statisk og abstrakt forhold mellem menneske og ting, idet den lægger vægt på det flydende, dannende og meget konkrete. Som arkæolog glæder man sig over at den fokuserer så meget på tingene, og at det materielle (igen) kommer i fokus er én af dens positive effekter.

Men begrebsverdenen i aktør-netværksteorien er speciel. Mens vi alle sammen har en fornemmelse af et netværk, virker termen aktør anderledes i dansk sammenhæng. For netværket er en forbindelse af enheder i et samlet system; et kommunikationssystem, hvor viden, information og ressourcer flyder frit. Na-

turligvis forstår vi middelaldermennesket som en aktiv aktør; en agerende person, men anvendt om en middelalderkande eller andet objekt klinger begrebet af intentionalitet og bliver derfor fremmed for de flestes vante forestillingsverden. I stedet kan man foreslå ord som katalysator eller transformer knyttet til genstandene, hvor det så bliver tydeligere, hvad der er på spil: at genstandene påvirker og transformerer brugeren og netværket – og igen påvirkes og transformeres af bruger/netværket i en stadig forandrings- og dannelsesproces. Det handler ikke længe om genstanden *per se*, men om at dens værdiindhold, dens kulturelle ladning, påvirker og påvirkes i et stadigt foranderligt forløb i samspil med omverdenen. Aktør-netværksteorien er optaget blandt arkæologer i stadig stigende grad, hvor den er genstand for en livlig debat om muligheder og synsvinkler.³³

Aktør-netværksteorien sætter nogle interessante forklaringsmodeller op for innovationsforløb i det fortidige samfund, og ikke mindst globaliseringstendenser, spredning og implementering af ny teknologi lader sig forstå på den baggrund. Men det er værd at bemærke, at der ikke forudsættes nogen lineær udvikling eller kronologisk forløb hverken i identitetsudviklingen eller i inddragelse af netværk. Studier af forhistoriske perioder, ikke mindst bronzealderen, antyder således, at en globaliseringstendens har været vidt udbredt førhen, afbrudt af perioder med et mere lukket verdensbillede.³⁴ I stedet må vi forestille os en kompleks, stærkt foranderlig middelalder med vekslen mellem vækst og recession, som den seneste forskning i økonomisk historie peger på.³⁵

Men selv om netværksteoriene med den iboende fokusering på grænser, kontakter og kultursammenstød tiltaler mange, så har regionen stadig en rolle at spille i identitetsstudierne. For det er ikke menings-

fuldt at studere fornyelse uden at studere traditionen; det der bliver fornyet. For vel er netværksteorien regionen overlegen som forklaringsmodel over for visse grupper. Men vi må ikke glemme, at det danske landbrugssamfund langt op i 1800-tallet rummede grupper, der stod uden for netværkene og af fornyerne blev opfattet som traditionsbundne, træge og modstandere af forandringer. Så vi kan ikke undvære det geografiske perspektiv i de store fortællinger. For ganske vist er der rigtig meget information at hente i lokalstudierne og i mikrohistorien. Men hvis ikke vi også har forskningsprojekter koncentreret omkring store fortællinger, der kan sætte de mange mikrohistorier og enkeltpladser ind i en sammenhæng, risikerer vi at historien fragmenteres og nedbrydes i enkeltdele, koncentreret om enten enkeltpladser eller bestemte samfundsgrupper, som bønderns historie, adeliges historie, gender og queer studies etc., uden at vi kan betragte samfundet som helhed, uden at kunne sætte en norm. For enkeltstudier indebærer en risiko for at fokusere på den enkeltes handlemuligheder, mens de normer og begrænsninger i friheden, der er mindst lige så vigtige, for det meste først kommer frem i et større perspektiv. Det gælder naturligvis også for kontaktflader, transportveje etc., der i høj grad har virket styrende for, hvilke muligheder den enkelte kunne vælge imellem. Så der ligger vigtige forskningsspørgsmål gemt i sammenhængen mellem regioner, ressourcer, identitet og udveksling af materialitet og ideer i komplekse samfund. Derfor må vi konstruere og dekonstruere regionen, se at forestillingen om fælles kultur og identitet i et sammenhængende område er en forenkling, og i stedet fokusere på sammenhænge og sammenstød mellem tradition og fornyelse. Vi må se, at regioner kan være lige så meget et mentalt som et fysisk fænomen, og at det stedbundne udtryk kan have været udgangspunkt

for nogle personer og grupper, men irrelevant for andre. I det enkelte menneske kan regionen, det lokale, også have været konsoliderende for dele af identiteten, men fremmed for andre. Og det er i spillet mellem modernitet og tradition, mellem fornyelse og indre og ydre norm, at den enkelte har udfoldet sig. Det øger kompleksiteten i undersøgelserne, men højner også udsagnskraften og den samfundsmæssige relevans.

Noter

- 1 Grau møller & Porsmose 1997.
- 2 Dalsgaard 2000 og Grau Møller 2002.
- 3 Calon & Latour 1981, Latour 1992, Latour 2005.
- 4 Hodder 1986.
- 5 <http://akira.ruc.dk/~jlin/abstractssf.htm>.
- 6 Frandsen 1984. Hellesen & Tuxen 1998.
- 7 Om bygder se Grau Møller & Porsmose 1997, Grau Møller 2006.
- 8 Grau Møller 2006.
- 9 Grau Møller 2006, s. 22f.
- 10 Stoklund 2006.
- 11 Holm 2000 s. 184f.
- 12 Hanssen 1952.
- 13 Linaa 2006.
- 14 Stoklund 2006
- 15 Latour 2005.
- 16 Fundmaterialet til denne artikel er stillet til rådighed af Gilleleje Museum, Egnsmuseet Færgøgården, Kroppedal Museum, Køge Museum samt Nordsjællands Folkemuseum, der hermed alle takkes.
- 17 Igangværende ph.d-projekt i projektets rammer ved Stefan Pajung, RUC.
- 18 Linaa 2006 for behandling af disse.
- 19 Linaa 2006, s. 11 ff.
- 20 Beretning og fundmateriale fra MFH 96/96 Græsegård.
- 21 Beretning og fundmateriale fra TAK 1173 Måløv.
- 22 Beretning og fundmateriale fra KØM 1602 Klemmenstrup samt Fraes Rasmussen 1989.
- 23 Fund fra Esrum Kloster på Gilleleje Museum. Se også Frandsen 1997.
- 24 Liebgott 1979 samt Kroppedal Museum SØL 456.
- 25 Linaa 2003, Linaa 2006, Skaarup 2005.

- 26 Poulsen 1990, Poulsen 1993 og Poulsen 2003.
 27 Fundene fra Brink, HAM 2435, Museum Sønderjylland.
 28 Poulsen 2006.
 29 Linaa 2005.
 30 Hanssen 1952.
 31 Poulsen 2003a, b og c.
 32 Calon & Latour 1981, Latour 1992, Latour 2005.
 33 F.eks den løbende debat på bloggen archaeolog (<http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/>).
 34 Vandkilde 2007.
 35 Poulsen & Hybel 2007.

Trykte kilder og litteratur

- Callon, M. & B. Latour: Unscrewing the Big Leviathan – How do Actors Macrostructure Reality?. *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*, (red. K.K. Cetina & A. Cicourel), London 1981, s. 277-303.
- Dalsgaard, K. (red.): *Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700*. Århus 2000.
- Fraes Rasmussen, U.: Klemmenstrup – Udgravning af en middelaldergård ved Køge. *Køge Museum* 1983/1989, s. 37-54.
- Frandsen, K-E. (red.): *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*, udg. Dansk Historisk Fællesforening, Vojens 1984.
- Frandsen, S.: Esrum Kloster – arkæologisk belyst. *Bogen om Esrum Kloster*, Frederiksborg 1997.
- Grau Møller, P., R. Ejrnæs, A. Höll, L. Krogh & J. Madsen (red): *Foranderlige landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning*. Odense 2002.
- Grau Møller, P.: Bygder. Regionale variationer. *Bygder: regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000. Beretning fra et seminar på Skarrildhus, november 2003* (red. Grau Møller, P. & M. Svart Kristiansen) Odense 2006, s. 9-24.
- Grau Møller, P. & E. Porsmose: *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*, København 1997.
- Hanssen, B.: *Österten. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*, Ystad 1952.
- Hellesen, J. Kjærulff & O. Tuxen (red.): *Historisk atlas – Danmark*, København 1998.
- Hodder, I.: *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge 1986.
- Holm, P.: Kystens erhverv og bebyggelse. *Aktører i landskabet* (red. P. Grau Møller, P. Holm og L. Rasmussen), Odense 2000, s. 179-208.
- Latour, B.: Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. *Shaping Technology/Building Society* (red. W. E. Bijker & John Law), Cambridge, Mass. 1992, s. 225-258.
- Latour, B.: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford 2005.
- Liebgtot, N.-K.: *Stakhaven*. Arkæologiske undersøgelser i senmiddelalderens Dragør. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række Bd. XIX. København 1979.
- Linaa, J.: Til bords med Marsk Stig. En oversigt over keramikken fra Hjelm. *Kuml* 2003, s. 227-246.
- Linaa, J.: Genstande. *Tårnby. Gård og Landsby* gennem 1000 år (red. M. Svart Kristiansen), Højbjerg 2005.
- Linaa, J.: *Keramik, kultur & kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i senmiddelalder og renæssance*. Højbjerg 2006.
- Linaa, J.: Keramikken fra Tønderhus. *Tønderhus Voldsted* (red. L. Krants Larsen & J. Linaa), Haderslev (i tryk)
- Poulsen, B.: *Bondens Penge*, Odense 1990.
- Poulsen, B.: Krydderier og klæde. Statusforbrug i senmiddelalderens Danmark. *Danmark og Europa i senmiddelalderen* (red. P. Ingeman & B. Poulsen), Århus 2000, s. 64-94.
- Poulsen, B.: Middelalderens fødsel – tiden 1000-1340 – avl og købstæder. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder* (red. P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A.B. Sørensen), Haderslev 2003, s. 458-492. (2003a).
- Poulsen, B.: Pest, krig, skat og stormflod – tiden 1340-1430. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder* (red. P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A.B. Sørensen), Haderslev 2003, s. 493-537. (2003b).
- Poulsen B.: Den sene middelalder -tiden 1430-1544. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder* (red. P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A.B. Sørensen), Haderslev 2003, s. 538-712. (2003c).
- Regnskabet for Ribebispens gård Brink 1388-89 (red. B. Poulsen, og F.S. Pedersen). *Danske Magazin*, series 8, vol. 6 (1993), s. 316-336.
- Poulsen, B. & N. Hybel: *The Danish resources c. 1000-1550: growth and recession* Leiden, Boston 2007.
- Skaarup, J.: *Øhavets middelalderlige borge og voldsteder*, Rudkøbing 2005.
- Stoklund, B.: Bygder, aktivitetsfelter og økotyper. *Bygder: regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000: beretning fra et seminar på Skarrildhus, november 2003* (P. Grau Møller red.), Odense 2006, s. 25-40.
- Vandkilde, H.: *Culture and change in Central European Prehistory*, Aarhus 2007.